

**Academia Română
Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București**

**RITURI ȘI RITUALURI FUNERARE
ÎN SECOLELE II-IV P. CHR. ÎN PODIȘUL MOLDOVEI**

**TEZĂ DE DOCTORAT
REZUMAT**

Conducător științific:
Dr. Valeriu Sîrbu
Cercetător științific gradul I

Student-doctorand
Daniel Ciucălău

București
2021

Cuprins

I. INTRODUCERE	9
I.1. Argument	9
I.2. Istoricul cercetărilor.....	9
I.3. Definirea termenilor.....	13
I.4. Stadiul cercetărilor.....	16
I.5. Cadrul geografic și resursele naturale.....	18
II. NECROPOLE DACICE DIN SECOLELE II-III P. CHR.	21
II.1. Amplasarea și organizarea necropolelor	21
II.2. Amenajarea mormintelor	22
II.2.1. Morminte de incinerare cu resturile funerare depuse în urne.....	23
a. Forma și dimensiunile gropilor sepulcrale	23
b. Amenajări speciale	24
II.2.2. Morminte de incinerare cu resturi funerare depuse în gropi.....	24
a. Forma și dimensiunile gropilor	25
II.2.3. Morminte de înmușcare.....	26
a. Forma și dimensiunile gropilor	26
b. Amenajări speciale	27
II.3. Modul de tratare a defunctului	27
II.3.1. Urne	27
a. Urne lucrate la roată.....	28
b. Urne lucrate cu mâna.....	28
c. Urne acoperite	29
II.3.2. Morminte cu resturile incinerate depuse în groapă	30
a. Curățate de cenușă	30
b. Amestecate cu fragmente ceramice	30
c. Amestecate cu rămășițe de la rug	31
II.3.3. Morminte de înmușcare.....	32
a. Orientarea mormintelor.....	32
b. Poziția defuncților	33
II.4. Mobilierul funerar (inventarul și ofrandele)	34
II.4.1. Mobilierul funerar al mormintelor cu resturi incinerate depuse în urne	34
a. Recipiente	34
b. Obiecte de podoabă	35
b.1. Mărgele	35
b.2. Cercei	37
b.3. Pandantive	38
b.4. Inele	40
b.5. Colane	40
b.6. Brățări.....	40

c. Piese de port	40
c.1. Fibule	40
c.2. Catarama	42
c.3. Aplice	42
c.4. Verigi	42
c.5. Lanțuri	42
c.6. Ace de păr	42
d. Piese de toaletă	43
d.1. Oglinzi	43
d.2. Piepteni	43
d.3. Pensete	43
e. Obiecte casnice	43
e.1. Fusaiole	43
e.2. Ace / străpungătoare	44
e.3. Cuțite	44
e.4. Tuburi metalice	45
f. Ofrande	45
II.4.2. Mobilierul funerar al mormintelor cu resturi incinerate	
depuse în groapă	46
a. Recipiente	46
b. Obiecte de podoabă	46
b.1. Mărgele	46
b.2. Cercei	47
b.3. Pandantive	47
b.4. Brățări	48
c. Piese de port	48
c.1. Fibule	48
c.2. Catarama	48
c.3. Aplici	48
c.4. Verigi	48
d. Piese de toaletă	48
d.1. Piepteni	48
d.2. Pensete	49
e. Obiecte casnice	49
e.1. Fusaiole	49
e.2. Ace / străpungătoare	49
e.3. Cuțite	49
f. Ofrande	49
II.4.3. Mobilierul funerar al mormintelor de inhumație	50
a. Recipiente din lut și din sticlă	50
b. Obiecte de podoabă	50
b.1. Mărgele	50
b.2. Pandantive	51
b.3. Colane	52

b.4. Brățări	52
b.5. Cercei	52
c. Piese de port	53
c.1. Fibule	53
c.2. Aplice	53
c.3. Verigi	53
d. Obiecte casnice	53
d.1. Ace / străpungătoare	53
d.2. Cuțite	53
e. Ofrande	53
II.5. Concluzii	54
III. NECROPOLE SARMATICE DIN PODIȘUL MOLDOVEI	
(SEC. I-III P. CHR.)	59
III.1. Amplasarea și dispunerea mormintelor	59
III.2. Amenajarea mormintelor	60
a. Forma și dimensiunea gropilor	60
b. Amenajări speciale	60
III.3. Modul de tratare al defunctului	61
III.4. Mobilierul funerar (inventarul și ofrandele)	64
a. Recipiente	64
a.1. Vase lucrate la roată	64
a.2. Vase lucrate cu mâna	65
a.3. Vase din sticlă	66
b. Obiecte de podoabă	66
b.1. Mărgele	66
b.2. Cercei	67
b.3. Inele	68
b.4. Inele de tâmplă	68
b.5. Brățări	68
b.6. Pandantive	69
c. Piese de port	70
c.1. Fibule	70
c.2. Catarame	71
c.3. Verigi	71
c.4. Nasturi	71
c.5. Aplice	71
d. Piese de toaletă. Oglinzi	72
e. Arme	73
f. Obiecte casnice	74
f.1. Fusaiole	74
f.2. Cute	74
f.3. Foarfece	74
f.4. Cuțite	74
f.5. Ace	75

g. Ofrande.....	75
h. Alte obiecte	75
III.5. Concluzii	75
IV. CULTURA SÂNTANA DE MUREȘ-CERNJACHOV (SEC. IV-V P. CHR.) ...	81
IV.1. Amplasarea și organizarea necropolelor	81
IV.2. Amenajarea mormintelor	83
IV.2.1. Morminte de incinerare cu resturile funerare depuse în urne.....	83
a. Forma și dimensiunile gropilor sepulcrale	83
b. Amenajări speciale	84
IV.2.2. Morminte de incinerare cu resturi funerare depuse în gropi.....	84
a. Forma și dimensiunile gropilor sepulcrale	84
IV.2.3. Morminte de înmușare.....	85
a. Forma și dimensiunile gropilor sepulcrale	85
b. Amenajări speciale.....	87
IV.3. Modul de tratare al defunctului	90
IV.3.1. Morminte cu resturi incinerate depuse în urne.....	90
a. Urne lucrate la roată.....	90
b. Urne lucrate cu mâna	91
c. Urne acoperite	92
IV.3.2. Morminte cu resturile incinerate depuse în groapă	93
a. curățate de cenușă.....	93
b. amestecate cu fragmente ceramice	93
c. acoperite cu fragmente ceramice	94
d. acoperite cu vase	94
IV.3.3. Morminte de înmușare.....	95
a. Orientarea mormintelor	95
b. Poziția defuncțiilor.....	96
IV.4. Mobilierul funerar (inventarul și ofrandele)	98
IV.4.1. Mobilierul funerar al mormintelor cu resturi incinerate depuse în urnă.....	98
a. Recipiente din lut și sticlă	98
b. Obiecte de podoabă.....	99
b.1. Mărgele	99
b.2. Cercei	99
b.3. Pandantive	99
b.4. Brățări.....	100
c. Piese de port	101
c.1. Fibule	101
c.2. Catarame	101
c.3. Verigi	101
d. Piese de toaletă. Piepteni	101

e. Obiecte casnice	101
e.1. Fusaiole	101
e.2. Ace / străpungătoare.....	102
e.3. Cuțite	102
e.4. Tuburi de os.....	102
e.5. Cute	102
f. Alte obiecte	102
g. Ofrande	102
IV.4.2. Mobilierul funerar al mormintelor cu resturi incinerate	
depuse în groapă.....	103
a. Recipiente din lut și din sticlă	103
b. Obiecte de podoabă.....	103
b.1. Mărgele	103
b.2. Pandantive	103
c. Piese de port	104
c.1. Fibule	104
c.2. Catarame	104
c.3. Aplice	104
c.4. Verigi	104
c.5. Ace de păr	105
d. Piese de toaletă	105
d.1. Piepteni	105
d.2. Pensete	105
e. Obiecte casnice	105
e.1. Fusaiole	105
e.2. Ace / străpungătoare	105
e.3. Cuțite	106
f. Arme.....	106
g. Alte obiecte	106
h. Ofrande.....	106
IV.4.3. Mobilierul funerar al mormintelor de inhumație	106
a. Recipiente din lut și din sticlă	107
b. Obiecte de podoabă.....	117
b.1. Mărgele	117
b.2. Pandantive	118
b.3. Ace de păr	121
b.4. Brățări	121
b.5. Cercei	122
b.6. Inele	122
c. Piese de port	122
c.1. Fibule	122
c.2. Catarame	124
c.3. Aplice	125
c.4. Verigi	125

	c.5. Nasturi	126
	c.6. Ace de păr	126
	d. Obiecte de toaletă.....	126
	d.1. Piepteni	126
	d.2. Pensete	128
	e. Obiecte casnice	128
	e.1. Ace / străpungătoare	128
	e.2. Tuburi din os.....	128
	e.3. Cuțite	129
	e.4. Fusaiole	130
	e.5. Amnare	131
	e.6. Cute.....	131
	f. Alte obiecte	131
	g. Arme.....	132
	h. Ofrande.....	132
	IV.5. Concluzii	133
V.	CONCLUZII	141
VI.	CATALOGUL DESCOPERIRILOR	155
VII.	BIBLIOGRAFIE	201
VIII.	ILUSTRĂȚIE	221

Cuvinte cheie: daci, sarmați, cultura Sântana de Mureș-Cernjachov, morminte, practici funerare.

Premisele care au condus la realizarea acestei cercetări sunt motivate de faptul că riturile funerare practicate de către anumite comunități, aflate într-un cadru teritorial bine definit, pot fi identificate pe cale arheologică și că acestea sunt păstrate aproape neatinsse a lungă perioadă de timp. Totodată, conviețuirea în același spațiu a unor populații având culturi și tradiții diferite poate avea drept consecință apariția unor împrumuturi reciproce și modificarea unor ritualuri în funcție de cerințele și necesitățile fiecărui grup uman în parte. Pentru a sublinia acest fapt am realizat o analiză a monumentelor funerare aparținând populației dacice, sarmatice și culturii Sântana de Mureș-Cernjachov descoperite în Podișul Moldovei.

Lucrarea cuprinde șapte capitole, la care se adaugă o secțiune specială cu ilustrații (hărți, tabele, grafice, fotografii și desene).

În capitolul I, *Introducere*, am prezentat motivația alegerii acestei teme, precum și un scurt istoric al săpăturilor arheologice ce au avut în vedere obiective funerare din Podișul Moldovei, datate în prima jumătate a mileniului I p. Chr. Până în acest moment au fost descoperite câteva mii de morminte aparținând comunităților dacice, sarmatice și celor din cultura Sântana de Mureș-Cernjachov. Interacțiunile dintre aceste populații au condus la modificarea unor comportamente religioase și sociale care pot fi observate pe cale arheologică.

Lucrările publicate de către Gheorghe Bichir și Ion Ioniță în anii `70-`80 au pus bazele unor noi direcții de cercetare a comunităților umane aflate în Podișul Moldovei, în prima jumătate a mileniului I p. Chr. Lor li s-au alăturat alți arheologi ce au activat pe lângă muzeele județene și care, prin cercetările lor de teren, au contribuit la înmulțirea numărului de situri cunoscute și la diversificarea datelor referitoare la civilizația materială a culturilor dacice, sarmatice și Sântana de Mureș-Cernjachov, dintre care vom menționa doar câțiva: Mircea Ignat, Octavian Liviu Șovan, Vasile Palade, Vasile Ursachi, Mircea Mamalaucă. În ultimii ani, prezența sarmaților în teritoriul extracarpatic a intrat în atenția cercetătorilor Valeriu Sîrbu și Liana Oța, care au publicat o serie de articole și volume dedicate descoperirilor aparținând acestei populații.

Un loc important îl are subcapitolul referitor la definirea principalilor termenilor utilizați în lucrare: cimitir, mormânt, rit, ritual. Acest lucru a fost necesar întrucât utilizarea acestora în lucrările de specialitate creează ambiguitate în înțelegerea semnificației lor. Am considerat că riturile pot fi asemănaute cu un scenariu al unei piese de teatru, prin intermediul căruia autorul dorește să transmită ceva publicului, iar ritualurile sunt reprezentate de părțile

acestui, de replicile actorilor. De asemenea, la fel ca unele scene de teatru, ritualurile pot fi desprinse de ritul din care fac parte și pot fi practicate autonom.

În ceea ce privește stadiul cercetărilor referitoare la comportamentul funerar al populațiilor din teritoriul avut în vedere pentru acest studiu, lucrările de specialitate s-au rezumat de cele mai multe ori la o descriere seacă a mormintelor și a inventarului acestora. În puține cazuri acest subiect a fost abordat multidisciplinar, de cele mai multe ori fiind vorba de subiecte punctuale, izolate, care atrag atenția prin exotismul lor (mormintele cu schelete răvășite, cele în care au fost depuse persoane având craniile deformate artificial), neexistând până în acest moment o privire de ansamblu asupra acestuia.

Caracteristicile geografice ale Podișului Moldovei au avut un rol important în evoluția istorică a comunităților umane. Prezența celor două mari cursuri de apă (Siretul și Prutul), dar și a unei rețele secundare de râuri a fragmentat relieful, dar a asigurat în același timp crearea unor legături interumane puternice.

În capitolul al II-lea, *Necropole dacice din secolele II-III p. Chr.*, am avut în vedere descoperirile funerare aparținând culturii Poienеști-Vârteșcoiu. Acestea sunt grupate în funcție de modul în care au fost tratate rămășițele umane: incinerate și depuse în groapă/urne sau înhumate. În demersul nostru am reușit să repertoriem 2243 de morminte, din care aproximativ 1879 de incinerare și 362 de înhumare. Una dintre dificultățile întâlnite a fost publicarea incompletă a unor necropole, cum sunt cele de la Băleni, Căbești, Călinești, Comana, Costești, Dumeștii Vechi, Filipeni, Pocreaca, Țibănești. Din datele furnizate de către arheologi și de către antropologi, înhumarea cadavrelor a fost practică exclusiv în cazul copiilor până la vârsta de 14 ani. Astfel de morminte au fost descoperite în necropolele de la Dămieniști, Moldoveni, Poienеști, Săbăoani 1 și 2, Săucești și Văleni. În ceea ce privește orientarea cadavrelor, poate fi observat faptul că cele mai multe morminte de înhumare din necropolele dacice (57) erau poziționate pe direcția N (capul)-S (picioarele). O diversitate mai mare poate fi observată în cazul necropolei de la Poienеști, în care opt decedați au fost depuși cu capul spre Vest, unul spre Est, iar zece spre Sud.

Doar câteva dintre mormintele cercetate au un inventar divers și bogat. Dintre obiectele de podoabă cele mai numeroase sunt mărgelile, urmate de cercei, brățări, colane și inele. Fibulele, aproximativ 147 de exemplare descoperite, sunt cele mai frecvente obiecte de port prezente în îmbrăcămintea persoanelor decedate. De cele mai multe ori a fost folosită câte o singură astfel de piesă pentru a fixa îmbrăcămintea, doar în 17 cazuri fiind identificate mai multe.

Individualizarea mormintelor a fost observată în puține cazuri. La Văleni, Moldoveni, Suceava au fost menționate gropi căptușite cu lespezi de piatră, obicei întâlnit și în alte necropole dacice din provinciile Dacia și Moesia Inferior (Enisala, Soporu de Câmpie). Prezența în morminte a unor vase deosebite utilizate ca urne poate fi considerată o intenție a celor vii de a sublinia statutul decedatului. O secvență importantă a ceremoniilor funerare este legată de jertfirea unui animal pentru zei sau, poate, pentru decedat. Observațiile arheologilor, dar și puținele studii arheozoologice efectuate au subliniat prezența unor oase de animale în morminte din trei necropole (Văleni, Poienești, Zvorâștea).

În comportamentul funerar al comunităților dacice din secolele II-III p. Chr. se regăsesc elemente romane, dar și din lumea nord-pontică, venite prin intermediul sarmaților. Influențele celor două civilizații pot fi observate pe plan material, prin obiectele de inventar prezente în mormintele culturii Poienești-Vârteșcoiu (mărgelile, pandantive, chei și cutii), dar și prin modul în care ritul înmormântării era organizat.

Capitolul al III-lea, *Necropole sarmatice din Podișul Moldovei (sec. I-III p. Chr.)* este dedicat descoperirilor aparținând acestei populații venite din stepele Mării Negre. Modul lor de viață, semi-nomad, a influențat și obiceiurile lor de înmormântare. Majoritatea mormintelor identificate în Podișul Moldovei sunt izolate, în puține cazuri fiind vorba de grupuri mai mari, având peste opt înmormântări. Din datele publicate am reușit să identificăm 203 de morminte sarmatice provenind din 57 de descoperiri.

Comportamentul funerar al sarmaților din zona Podișului Moldovei are o serie de caracteristici prin care se deosebește de cel al comunităților dacice. În primul rând este vorba de practicarea exclusivă a inumației celor decedați. Utilizarea înmormântărilor în tumuli, indiferent dacă este vorba de construcții speciale sau de reutilizarea unor movile din epoci mai vechi, este un alt aspect distinctiv al ritului funerar al acestei populații. În unele dintre gropile mormintelor descoperite la Trușești, Vaslui-„Curțile Domnești”, Broscăuți-„Hârtop” au fost săpate trepte, peste care au fost așezate capace speciale din lemn, pentru a proteja cadavrul și obiectele depuse împreună cu acesta. Spre deosebire de teritoriul dintre Prut și Nistru, în zona Moldovei nu au fost identificate morminte cu nișe.

În câteva cazuri au fost observate și urme ale unor activități pre și post înhumare: aprinderea unor lemne în morminte (Pogorăști, Valea Lupului), intervenții ulterioare asupra cadavrelor (Trușești, Isaiia, Albești, Bârlești, Manoleasa, Prăjeni-„Alimândra”). În lipsa unor surse scrise care să ne transmită informații credibile despre semnificația acestora, este dificil să ne dăm seama care a fost motivația practicării lor. Chiar dacă au avut sau nu același scop, ritualuri asemănătoare au fost întâlnite și în morminte aparținând populației dacice și

comunităților culturii Sântana de Mureș-Cernjachov.

Din datele pe care le avem la dispoziție, aproximativ 123 de morminte sarmatice descoperite în Podișul Moldovei aveau mobilier funerar și doar 19 nu cuprindeau astfel de piese. O caracteristică importantă a inventarului sarmatic este prezența armelor în morminte. Acestea sunt reprezentate de pumnale, spade, aflate în diferite poziții (zona femurelor sau în mâini).

Din piesele de podoabă găsite asupra celor înhumați un loc important îl aveau pandantivele, realizate din metal (în formă de clopoței, de căldărușă, bară profilată, etc.), materiale organice (dinți și oase de animale, ghiocuri de melci marini), faianță și caolin.

Prezența oaselor de animale în mormintele sarmatice a fost semnalată în zece morminte din Podișul Moldovei (Proboța-„Dealul Unchetea”, Căndești, Mitoc, Trușești). În două cazuri au fost observate și alte tipuri de ofrande: la Șendreni – semințe de cereale și la Giurcani – cochilii de melci.

În capitolul al IV-lea, *Cultura Sântana de Mureș-Cernjachov (sec. IV-V p. Chr.)*, am avut în vedere descoperirile funerare realizate în Podișul Moldovei aparținând acestei culturi. Din cele 2271 de morminte repertoriate, 660 au avut resturile incinerate depuse în gropi sau în urne și 1586 au fost morminte de înhumație. La fel ca în cazul comunităților dacice, necropolele au fost amenajate la periferia așezărilor. Dimensiunile acestora variază între 5 și 100 de morminte, corespunzând cel mai probabil unor comunități mici și mijlocii, formate din câteva familii. Doar două, cele de la Bârlad-„Valea Seacă” și Mihălășeni, au peste câteva sute morminte. Referindu-ne la primul cimitir amintit, putem menționa că a fost cercetată și așezarea aferentă, care s-a dovedit a fi un centru meșteșugăresc important pentru zona în care se afla. În privința celui de-al doilea obiectiv, locuințele din secolele III-IV p. Chr. sunt acoperite de gospodării moderne, ceea ce face dificilă o eventuală cercetare a acestora. Ținând cont de similitudinile dintre cele două necropole (numărul de morminte, diversitatea mobilierului funerar și a ritualurilor practicate), putem presupune că ambele au aparținut unor centre importante de putere economică și politică.

Majoritatea necropolelor din secolul al IV-lea p. Chr. sunt birituale, cadavrele celor decedați fiind în unele cazuri arse pe rug înainte de a fi îngropate. O diferență majoră ce poate fi observată față de comunitățile dacice din perioada secolelor II-III p. Chr. este proporția mai mare a mormintelor în care cei decedați au fost înhumați, acest tratament fiind observat în 71% din cazuri. Doar în două necropole cercetate (Dolheștii Mari și Nănești) au fost descoperite numai morminte de incinerare; în schimb, în alte 36 de cimitire a fost utilizată doar înhumarea cadavrului. Una dintre explicațiile acestei situații poate fi legată de cercetarea

insuficientă a zonei în care au fost făcute descoperirile, dar putem vorbi și de opțiunea comunității sau a celor implicați în organizarea ritului de înmormântare, în alegerea modului în care sufletul celui decedat urma a fi eliberat: prin distrugere rapidă – incinerare ori prin descompunerea lentă a cărnii.

O altă deosebire față de necropolele dacice este identificarea locurilor în care a avut loc incinerarea cadavrelor. Ruguri sunt menționate în trei necropole: Lunca, Mihălășeni și Nichiteni. Doar în primul caz, deoarece au fost descoperite numeroase fragmente de oase umane și de piese de inventar arse, putem considera că acel loc a fost utilizat pentru arderea cadavrelor. În ceea ce privește necropola de la Nichiteni, nu avem decât mențiunea cercetătorilor, fără alte detalii. La Mihălășeni, din descrierea realizată de către Octavian Liviu Șovan, pe cele două ruguri au fost observate doar urme de ardere puternică, ceea ce ridică semne de întrebare privind folosirea lor pentru incinerarea celor decedați. Mai degrabă putem considera că acestea au fost utilizate pentru aprinderea unor ruguri mari în cadrul unor rituri speciale dedicate morților.

În ceea ce privește direcția pe care au fost depuși cei decedați, în peste 50% dintre morminte – aproape 605, aceștia au avut capul la nord și picioarele la sud. În funcție de numărul de morminte descoperite, direcția V-E este următoarea ca preferință: 116 de defunții au fost orientați astfel. Majoritatea arheologilor și istoricilor a considerat că această ultimă orientare are legătură cu existența creștinilor în comunitățile Sântana de Mureș-Cernjachov. Argumentele aduse de către aceștia sunt legate în primul rând de regulile de înmormântare care s-au impus de-a lungul timpului în lumea creștină, dar și de faptul că, în cele mai multe morminte, nu au fost găsite obiecte de inventar și nici ofrande. Considerăm că aceste afirmații sunt forțate, chiar dacă din sursele scrise știm că la nordul Dunării această religie avea numeroși adepți. În necropola de la Mihălășeni au fost identificate chiar trei pandantive care aveau simboluri creștine. Interesant este faptul că au fost descoperite într-un mormânt – M 123, care avea toate caracteristicile unei înmormântări politeiste: orientare N-S, un inventar format din trei fibule, mărgelile, un pandantiv prismatic, un cuțit, o fusaiolă, nouă vase din lut și unul din sticlă, fragmente de oase și ouă de la ofrande. Existența mormintelor cu orientarea mai mult sau mai puțin exactă, V-E, chiar dacă într-o proporție mai redusă, a fost menționată și în rândurile celor sarmatice. Considerăm viabilă afirmația cercetătorului ieșean Nelu Zugravu, conform căreia practicile creștine din această perioadă nu erau clarificate pentru a putea fi aplicate unitar în întreaga lume creștină.

Dacă în mormintele dacice și sarmatice numărul vaselor era redus, rezumându-se de cele mai multe ori la recipiente pentru băut sau pentru păstrat lichide, în cele aparținând culturii

Sântana de Mureș-Cernjachov au fost depuse adevărate seturi de masă, formate din castroane, oale, amfore, pahare și cupe din lut sau din sticlă. De o mare diversitate sunt și amuletele descoperite, dintre care se remarcă cele realizate din corn de cerb (circulare, prismatice sau în formă de piepteni miniaturali).

Riturile de înmormântare practicate în secolul al IV-lea p. Chr. de către locuitorii satelor din Podișul Moldovei sunt mult mai complexe decât cele din secolele anterioare. Prezența unei mari diversități de amulete asupra celui decedat, având misiunea de a proteja posesorul dincolo de pragul morții, complexitatea inventarului funerar depus în morminte, intervențiile ce au avut loc asupra unora dintre cadavre sugerează o concepție despre moarte diferită față de perioada anterioară. În această privință, pot fi constatate influențe venite din partea lumii germanice, a celei sarmatice, dacice și romane.

În capitolul al V-lea, *Concluzii finale*, am prezentat o serie de exemple, utilizând materialele descoperite în contextele funerare datate în perioada secolelor II-IV p. Chr. și sursele etnografice contemporane prin care am arătat faptul că riturile practicate de către comunitățile umane dintr-o zonă bine delimitată, în cazul nostru în Podișul Moldovei, rămân neschimbate o lungă perioadă de timp. Singurele modificări pot fi observate în modul în care acestea sunt puse în practică.

Așezarea rămășițelor umane în groapă, indiferent dacă erau incinerate sau nu, reprezintă punctul final al ceremoniilor funerare. Modul în care mormântul este amenajat reprezintă o reflecție a concepției despre moarte și a „vieții de apoi” pe care comunitățile umane o aveau în primele secole ale mileniului I p. Chr.

Studiile publicate de către etnografii români, începând din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, au contribuit la cunoașterea modului în care comunitățile românești tratează Moartea. Multe dintre aspectele descrise pot fi regăsite în urmele materiale ale unor ritualuri practicate în prima jumătate a mileniului I p. Chr.

În civilizația tradițională românească mormântul este văzut un adăpost subteran în care cel decedat se mută pentru a trăi în continuare, departe de cei rămași în viață. Chiar dacă astăzi nu mai sunt utilizate, unele praguri și nișe din mormintele din secolul al IV-lea au fost folosite întocmai ca niște polițe din locuințe pe care se depozitau obiecte din viața de zi cu zi. Urmele de cărbuni au fost observate în gropile din necropolele dacice, sarmatice și în cele aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov, ce au avut legătură cu ritualurile de purificare a acestora. Astfel de gesturi mai sunt încă practicate în unele sate din Moldova.

Modul în care mormântul era pregătit pentru a-l primi pe cel decedat e foarte important. În funcție de credințele și mitologia fiecărei comunități, mortul era dotat cu un număr mai mare

sau mai mic de obiecte care aveau să-i ușureze viața de apoi. În unele morminte datate în perioada secolelor II-IV p. Chr. au fost descoperite vase utilizate în viața de zi cu zi. Frecvența cu care acestea sunt semnalate este diferită de la o cultură la alta. Astfel, în mormintele dacice și sarmatice numărul vaselor era redus, rezumându-se în cele mai multe cazuri la recipiente pentru băut (căni, pahare) sau pentru păstrat lichide – oale lucrate la roată sau cu mâna sau amfore. O schimbare în acest sens poate fi observată în secolul al IV-lea p. Chr. În cele mai multe morminte aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov au fost depuse adevărate seturi de masă formate din castroane, oale, amfore, pahare și cupe. O regulă după care acestea au fost așezate în groapă este dificil de stabilit. Unele erau grupate la picioare, altele în zona capului sau de-a lungul corpului, în dreapta sau în stânga, în funcție de spațiul existent în groapă. Acest obicei este semnalat și în zilele noastre, sub forma pomenilor date pentru sufletul morților, despre care se crede că le sunt utile în „cealaltă lume”.

Printre obiectele aflate asupra unora dintre cei decedați făceau parte și amuletele. Persoanele care îl pregăteau pe cel mort pentru ultimul drum considerau că puterea lor, care se manifestase în timpul vieții, avea să îl protejeze în continuare. În lipsa unor informații detaliate este dificil de separat funcția estetică a unor astfel de podoabe de cea apotropaică. În mod normal fiecare obiect are pentru cel care îl utilizează o anumită semnificație dată de experiența proprie, tradiția culturală și religioasă care i-a fost transmisă. Am introdus în această categorie o serie diversă de pandantive descoperite în mormintele dacice, sarmatice sau aparținând culturii Sântana de Mureș-Cernjachov. Câteva dintre ele, cum sunt cele în formă de căldărușă și clopoței, sunt utilizate de toate populațiile aflate în Podișul Moldovei în perioada pe care o avem în vedere. În același timp, alte tipuri de amulete sunt specifice doar anumitor comunități.

Din datele prezentate în această lucrare se poate observa faptul că riturile și ritualurile funerare au o arie largă de manifestări. Semnificațiile fiecărui gest a cărui urme materiale au fost identificate în spațiile funerare sunt diferite de la o populație la alta, în funcție de tradiții, de modul de viață, dar și de influențele pe care aceasta le-a resimțit pe parcursul evoluției. Schimbările care s-au produs de-a lungul timpului în ceea ce privește ritualurile funerare au fost rezultatul conviețuirii într-un spațiu relativ bine delimitat a unor grupuri umane diferite. Privind în continuare pe linia timpului se poate observa că practicile funerare performate într-o perioadă în care predominau religiile politeiste au continuat să fie utilizate într-o formă aproape neschimbată, în pofida eforturilor de creștinare a populației locale. Explicațiile utilizării unui anumit ritual s-au camuflat în povești și în replici de genul „așa este dintotdeauna”, pe care etnografii au trebuit să le confrunte uneori. O abordare multidisciplinară a domeniului funerar poate fi doar benefică în înțelegerea societăților din trecut.

În capitolul al VI-lea, *Catalogul descoperirilor*, am realizat un repertoriu al punctelor arheologice în care au fost descoperite morminte aparținând culturii Poieniști-Vârteșcoiu, sarmaților și culturii Sântana de Mureș-Cernjachov. Cu puține excepții, informațiile provin din sursele publicate până în acest moment în literatura de specialitate.

Capitolul al VII-lea include *Bibliografia* utilizată pentru redactarea acestei teze. Cea mai mare parte dintre lucrările consultate este reprezentată de articole, rapoarte de săpături și volume referitoare la cercetările arheologice desfășurate în obiective funerare. Studiile de antropologie și etnografie ne-au ajutat să înțelegem mai bine modul în care comunitățile umane reacționează în fața Morții.

În ultima parte a acestei teze am inclus hărți, tabele, grafice și imagini care ilustrează răspândirea descoperirilor funerare aparținând culturii Poieniști-Vârteșcoiu, sarmaților și culturii Sântana de Mureș-Cernjachov în Podișul Moldovei, prezența ofrandelor, precum și modul în care au fost amenajate mormintele.

Deși rămân unele aspecte de aprofundat privind modul în care grupurile umane prezente în Podișul Moldovei, în secolele II-IV p. Chr., s-au poziționat față de Moarte și față de cei morți, considerăm că prin intermediul acestui proiect am reușit să formulăm anumite observații, concluzii și direcții de cercetare, ce completează sursele deja existente și oferă posibilități de dezvoltare și de continuare a studiului domeniului funerar.

Bibliografie (selectiv)

Babeș 1988: Mircea Babeș, *Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice*, Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie 39, nr. 1, p. 3-32.

Bichir 1994: Gheorghe Bichir, *Carpi*, în Preda, Constantin (ed.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I (A-C), București, Editura Enciclopedică, p. 254-257.

Bârcă 2006: Vitalie Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut.

Căpitanu, Ursachi 1992: Viorel Căpitanu, Vasile Ursachi, *Necropola carpică de la Poiana Negri, jud. Bacău*, Carpica XXIII, 2, p. 143-149.

Diaconescu 2013: Maria Diaconescu, *Noi descoperiri sarmatice în Nord Estul României*, Forum cultural, An XIII, nr.4, p. 7-15.

Ghinoiu 2001: Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică.

Ignat 1999: Mircea Ignat, *Dacii liberi din Moldova. Contribuții arheologice - necropolele de la Podeni și Zvorâștea*, Iași, Editura Helios.

Ioniță 2020: Ion Ioniță, *O amuletă de bronz în formă de sabie de la Miorcani*, Acta Musei Tutovensius XVI, p. 88-101.

Mamalaucă 2018: Mircea Mamalaucă, *Descoperiri din perioada antichității târzii în Podișul Central Moldovenesc: necropolele de la Bogdănești – Fălciu, Pogonești și Polocin*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”.

Oța, Sîrbu 2016: Liana Oța, Valeriu Sîrbu, *Close to the limes. Sarmatii din Muntenia, Moldova, Crișana și Banat*, Istros XXII, p. 205-255.

Rebay-Salisbury 2012: Katharina Rebay-Salisbury, *Inhumation and Cremation: how burial practices are linked to beliefs*, în M.L.S. Sørensen and K. Rebay-Salisbury (eds.), *Embodied Knowledge: Historical Perspectives on Technology and Belief*. Oxford: Oxbow, p. 15-26.

Sîrbu 2003: Valeriu Sîrbu, *Arheologia funerară și sacrificiile; o terminologie unitară (dicționar, lexic, arborescență)*, Brăila, Muzeul Brăilei/Ed. Istros.

Sîrbu, Oța, Vîlcu, Neagu, Oprea 2014: Valeriu Sîrbu, Liana Oța, Aurel Vîlcu, Marian Neagu, Vasile Oprea, *Sudul Munteniei în sec. I a. Chr.-III p. Chr.: sarmați, daci, romani*, Brăila, Editura Istros.

Spânu 2019: Daniel Spânu, *Poienești. Necropola din secolele II-III* (cu contribuții de Mircea Babeș, Nicolae Mirițoiu și Mihaela M. Culea), Cluj-Napoca, Editura Mega.